

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БЕЗПАЛА В. В.,

аспірант кафедри кримінального процесу
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.156 (157)

ІСТОТНЕ ПОРУШЕННЯ ВИМОГ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ
ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ СКАСУВАННЯ АБО ЗМІНИ СУДОВОГО РІШЕННЯ

У статті аналізуються сутність та види істотних порушень вимог кримінального процесуального закону як підстави для скасування або зміни судового рішення в апеляційному та касаційному порядках. Перспективним напрямом розвитку науки кримінального процесуального права, удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування визнано подальшу розробку системи істотних порушень вимог кримінального процесуального закону як підстави для скасування або зміни судового рішення.

Ключові слова: скасування або зміна судового рішення, підстави скасування або зміни судового рішення, кримінальні процесуальні правопорушення, істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, умовні та безумовні істотні порушення вимог кримінального процесуального закону.

В статье анализируются сущность и виды существенных нарушений требований уголовного процессуального закона как основания для отмены или изменения судебного решения в апелляционном и кассационном порядках. Перспективным направлением развития науки уголовного процессуального права, усовершенствования уголовного процессуального законодательства и практики его применения признана дальнейшая разработка системы существенных нарушений требований уголовного процессуального закона как основания для отмены или изменения судебного решения.

Ключевые слова: отмена или изменение судебного решения, основания для отмены или изменения судебного решения, уголовные процессуальные правонарушения, существенное нарушение требований уголовного процессуального закона, условные и безусловные нарушения требований уголовного процессуального закона.

In the article the essence and types of essential violations of requirements of the criminal procedural law as the bases for cancellation or change of the judgment in appeal and cassation orders are analyzed. Further development of the system of essential violations of requirements of the criminal procedural law as the bases for cancellation or change of the judgment is recognized as the perspective direction of development of science of a penal procedural law, improvement of the criminal procedural legislation and practice of its application.

Key words: cancellation or change of the judgment, basis for cancellation or change of the judgment, criminal procedural offenses, essential violation of requirements of the criminal procedural law, conditional and unconditional violations of requirements of the criminal procedural law.

Вступ. Як засвідчує аналіз правозастосовної практики, сьогодні ще наявна значна кількість недоліків, у тому числі у сфері здійснення правосуддя та ухвалення судових рішень у кримінальних справах, що не дозволяє з достатньою повнотою виконувати визначені законом завдання кримінального провадження – захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому

процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України).

Так, за даними судової статистики, I півріччі 2016 року апеляційними судами судові рішення скасовано щодо 8,2 тис. осіб, або 37% (у I півріччі 2015 року – стосовно 34,4% осіб) та змінено стосовно 2,1 тис. осіб, або 9,7%. Питома вага кількості осіб, стосовно яких вироки місцевих загальних судів скасовано, становить 35,7% осіб, щодо яких вироки переглянуто в апеляційному порядку [1].

Протягом I півріччя 2016 року Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ переглянуто судові рішення в кримінальних справах щодо 1,8 тис. осіб, що на 0,4% більше порівняно з I півріччям 2015 року [1,8 тис.], із них скасовано та змінено судові рішення стосовно 929 осіб, або 51,2% [2].

Наведені дані засвідчують актуальність і практичну значущість для науки та практики кримінального процесу вивчення не тільки правових властивостей судових рішень та механізму їх забезпечення, а й підстав для скасування або зміни судових рішень вищими судовими інстанціями.

Незважаючи на наявність значної кількості робіт таких учених, як С.І. Вікторський, І.Я. Фойницький, М.С. Строгович, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, О.В. Капліна, О.С. Кашка, О.Ю. Костюченко, І.І. Котубей, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.І. Сліпченко, В.О. Попелюшко, Н.Р. Бобечко, Н.В. Кіцен, Ю.М. Мирошніченко та інших, що присвячені дослідженню процедури судового розгляду, ухвалення судового рішення, апеляційному та касаційному провадженню, ряд питань, пов'язаних із повноваженнями судів вищих інстанцій, встановленням ними недоліків судових рішень нижчестоящих судів, застосуванням підстав для їх скасування або зміни не знайшли свого однозначного вирішення, а після прийняття та набрання чинності діючим КПК України окремі з них вимагають нового наукового аналізу. Залишаються недостатньо дослідженими підстави скасування та зміни судових рішень вишестоящими судами – як їх система, так і окремі види, питання кваліфікації кримінальних процесуальних правопорушень, що тягнуть скасування або зміну вироків, ухвал, постанов суду та ін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз на основі дослідження кримінального процесуального законодавства та практики його застосування однієї з підстав для скасування або зміни судового рішення – істотного порушення вимог кримінального процесуального закону.

Результати дослідження. Відповідно до ч. 1, 2 ст. 409 КПК України підставою для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції є: 1) неповнота судового розгляду; 2) невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження; 3) істотне порушення вимог кримінального процесуального закону; 4) неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність; 5) невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого.

Кожна із зазначених підстав розкривається законодавцем у наступних статтях КПК України (ст. 410–414).

Відповідно до ч. 1 ст. 438 КПК України підставами для скасування або зміни судових рішень під час розгляду справи в суді касаційної інстанції є: 1) істотне порушення вимог кримінального процесуального закону; 2) неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність; 3) невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого.

Під час вирішення питання про наявність зазначених підстав суд касаційної інстанції керується статтями 412–414 КПК України (ч. 2 ст. 438 КПК України).

Найчастіше підставами для скасування вироків в апеляційному та касаційному порядках стають істотні порушення вимог кримінального процесуального закону (ст. 412 КПК України, ст. 370 КПК України 1960 р.). Так, у I півріччі 2016 року із цієї підстави скасовано вироки стосовно 1,7 тис. (1,6 тис.) осіб, що на 10,1% більше, або 54% (50,6%) від усіх осіб, щодо яких скасовано вироки; із них через здійснення судового провадження за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою (п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК України), – стосовно 54 (14) осіб. У зв'язку з неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність (ст. 413 КПК України, ст. 371 КПК України 1960 р.) скасовано вироки стосовно 591 (486) особи, або 18,3% (15,5%) від усіх осіб, щодо яких скасовано вироки; через невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого (ст. 414 КПК України, ст. 372 КПК України 1960 р.) вироки скасовано стосовно 367 (418) осіб, або 11,3% (13,3%); через невідповідність висновків суду першої інстанції фактичним обставинам кримінального провадження (ст. 411 КПК України, ст. 369 КПК України 1960 р.) апеляційними загальними судами скасовано вироки стосовно 161 (167) особи, або 5% (5,3%); через неповноту судового розгляду (ст. 410 КПК України) скасовано вироки стосовно 106 (118) осіб, або 3,3% (3,8%); через односторонність або неповноту дізнання, досудового чи судового слідства (ст. 368 КПК України 1960 р.) вироки скасовано стосовно 64 (176) осіб, або 2% (5,6%) [3].

Істотне порушення вимог кримінального процесуального закону належить до так званих процесуальних підстав для скасування або зміни судового рішення. При цьому, на відміну від інших процесуальних підстав (неповнота судового розгляду, невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження), істотне порушення вимог кримінального процесуального закону визнається підставою для скасування або зміни судового рішення як в апеляційному (п. 3 ч. 1 ст. 409 КПК України), так і в касаційному (п. 1 ч. 1 ст. 438 КПК України) порядках.

Відповідно до ч. 1 ст. 412 КПК України істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону, у значенні підстави для скасування чи зміни судового рішення, є такі порушення вимог КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обгрунтоване судове рішення.

Так, наприклад, ухвалою від 14 лютого 2014 року колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційного суду Львівської області вирок Буського районного суду Львівської області від 22 листопада 2013 року відносно Ф. скасувала, а справу направила на новий судовий розгляд у той же суд першої інстанції в іншому складі суду.

Як встановив суд апеляційної інстанції, обвинувачений Ф. у судовому засіданні вказав, що бажає давати показання по справі, проте, як вбачається з матеріалів судових засідань, суд під час визначення обсягу доказів, що підлягали дослідженню в судовому засіданні, та порядку їх дослідження питання про допит обвинуваченого Ф. не ставив, і під час судового слідства не допитав його по інкримінованому йому злочину, чим допустив істотне порушення вимог кримінального процесуального закону [4].

Ухвалою від 28 липня 2015 року колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційного суду Полтавської області ухвалу Октябрського районного суду м. Полтава від 17 квітня 2015 року про закриття кримінального провадження та звільнення О. від кримінальної відповідальності скасувала, призначивши новий розгляд у суді першої інстанції в іншому складі суду.

Як встановив суд апеляційної інстанції, суд – у порушення вимог закону – не роз'яснив обвинуваченій підставу звільнення від кримінальної відповідальності, наслідки і право заперечувати проти закриття кримінального провадження та, не отримавши згоди О., звільнив її від кримінальної відповідальності.

Наведені порушення кримінального процесуального закону колегія суддів визнала істотними та такими, що тягнуть за собою скасування судового рішення [5].

Досліджуючи нормативне врегулювання цієї підстави для скасування або зміни судового рішення, слід звернути увагу на те, що її формулювання в п. 3 ч. 1 ст. 409 і у ч. 1 ст. 412 КПК України дещо відрізняється за змістом.

Так, у п. 3 ч. 1 ст. 409 КПК України йдеться про істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, а в ч. 1 ст. 412 КПК України – про порушення вимог цього Кодексу, тобто КПК України.

Водночас, як відомо, відповідно до ст. 1 КПК України вимоги кримінального процесуального законодавства встановлені не лише самим КПК України, а й відповідними положеннями Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших законів України, на що звертають увагу й інші дослідники (О.С. Кашка, Н.Р. Бобченко та ін.).

Таким чином, ч. 1 ст. 412 КПК України має бути приведена у відповідність до ст. 1 КПК України і може бути викладена, зокрема, в такій редакції: «Істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі його порушення, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обгрунтоване судове рішення».

Як вказує І.І. Котубей, аналіз наведеного положення вимагає відповіді на питання щодо того, які саме кримінальні процесуальні правопорушення – допущені під час досудового розслідування, підготовчого провадження чи судового розгляду – є фактичною підставою для скасування або зміни рішення суду першої інстанції. У процесуальній літературі в одних випадках вказується, що такими правопорушеннями є істотні порушення матеріального або процесуального закону, допущені судом першої інстанції під час судового розгляду і ухвалення судового рішення [6, с. 218], в інших – істотні порушення матеріального або процесуального закону, допущені під час розслідування або судового розгляду кримінального провадження та постановлення вироку чи ухвали [7, с. 852].

На погляд автора, підставами для скасування або зміни рішення суду першої інстанції можуть бути тільки ті правопорушення, що допущені судом під час судового розгляду та ухвалення судового рішення як його складової частини. Зважаючи на роль суду в змагальному кримінальному провадженні, ті порушення закону, що були допущені під час досудового розслідування, якщо вони не стали предметом уваги та відповідного реагування суду першої інстанції під час судового розгляду (наприклад, визнання доказу, одержаного незаконним шляхом, є недопустимим), стають правопорушеннями

суду за умови, що вони перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне, обґрунтоване, вмотивоване та справедливе судові рішення [8, с. 341–342].

Вважаємо, з такою позицією цілком можна погодитись, адже порушення вимог кримінального процесуального закону може бути допущено як під час досудового розслідування, так і під час провадження в суді першої або апеляційної інстанції.

При цьому слід підтримати позицію М.І. Сірого в тому, що грубі порушення процесуального закону, допущені органами кримінального переслідування на досудових стадіях, мають оцінюватись виключно з точки зору допустимості доказів. Тобто в такому випадку докази мають визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом (ч. 3 ст. 62 Конституції України). Тому підставою для перегляду за цих обставин є не факт порушення кримінально-процесуального закону органом досудового розслідування чи прокурором, а факт прийняття судом до розгляду доказів, здобутих незаконним шляхом [9, с. 118–119].

Аналіз положень ст. 412 КПК України засвідчує, що законодавцем підтримано усталений у теорії кримінального процесуального права підхід до розподілу істотних порушень вимог кримінального процесуального закону на умовні (ч. 1) та безумовні (ч. 2).

Як вказує М.М. Гультай, в основі розподілу істотних порушень на умовні й безумовні підстави лежать розходження вимог КПК України за їхнім конкретним змістом і призначенням. Істотність умовних підстав визначається, по-перше, змістом порушеної вимоги КПК України, по-друге, – умовами (обставинами) конкретної справи. Істотність безумовних підстав визначається змістом порушеної вимоги КПК України і не залежить від умов справи [10, с. 16].

До умовних належать такі порушення кримінального процесуального закону, істотність чи неістотність яких визначається кожного разу судом у залежності від конкретної процесуальної ситуації, що склалась у справі, під кутом зору того, чи завадили вони суду всебічно дослідити справу і вплинули або чи могли вплинути на постановлення законного і обґрунтованого вироку.

Друга група – безумовні підстави – такі процесуальні порушення, наявність яких зобов'язує суд скасувати вирок, оскільки їх істотність наперед визначена законодавцем [11, с. 14]. При цьому перелік безумовних істотних порушень кримінального процесуального закону наведений як вичерпний.

Тому, як вказує О.С. Кашка, згідно з імперативним законодавчим приписом за наявності порушень, які визначені процесуальним законом як безумовні підстави для скасування вироку (ухвали), вказані порушення не можуть бути виправлені судом апеляційної інстанції самостійно. Виявивши ці порушення, суд апеляційної інстанції зобов'язаний скасувати вирок (ухвалу) і призначити новий розгляд у суді першої інстанції (ч. 2 ст. 412, ч. 1 ст. 415 КПК України), за винятком одного випадку – за наявності підстав для закриття судом провадження в кримінальній справі його не було закрито (п. 1 ч. 2 ст. 412 КПК України). В останньому випадку суд апеляційної інстанції також зобов'язаний скасувати вирок (ухвалу) суду першої інстанції, але має закрити кримінальне провадження.

Варто зазначити, що в процесуальній літературі висловлюються пропозиції щодо доповнення переліку безумовних істотних порушень вимог кримінального процесуального закону (О.В. Капліна, О.С. Кашка та ін.). Разом із тим ні з аналізу положень ч. 2 ст. 412 КПК України (де закріплений перелік безумовних істотних порушень вимог кримінального процесуального закону), ні з пропозицій, висловлених у процесуальній літературі, не можна зрозуміти критерій, відповідно до якого та чи інша ситуація, що складається внаслідок порушень вимог кримінального процесуального закону, повинна стати безумовним істотним порушенням. Розробку таких критеріїв слід визнати перспективним напрямом розвитку науки кримінального процесуального права.

Висновки. Юридична відповідальність, що виникає внаслідок ухвалення судом першої інстанції незаконного, необґрунтованого, невмотивованого чи несправедливого судового рішення, є правовідновлюючою за своїм характером. Як і будь-яка юридична відповідальність, вона має правові та фактичні підстави. Правові підстави виникнення негативної кримінальної процесуальної відповідальності у виді скасування чи зміни судового рішення викладені в ст. 409 КПК України. Фактичними підставами такої відповідальності виступають ті порушення матеріального та процесуального закону, що були допущені судом першої інстанції під час судового розгляду загалом і ухвалення судового рішення зокрема.

Перспективним напрямом розвитку науки кримінального процесуального права, удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування слід визнати подальшу розробку системи істотних порушень вимог кримінального процесуального закону як підстави для скасування або зміни судового рішення.

Список використаних джерел:

1. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва протягом I півріччя 2016 року // Вищий спеціа-

лізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : офіційний сайт / Судова статистика. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.

2. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у I півріччі 2016 року // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : офіційний сайт / Судова статистика. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.

3. Аналіз стану здійснення судочинства у I півріччі 2016 р. // Верховний Суд України : офіційний веб-сайт / Судова практика. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu.nsf/\(documents\)/8CB8A0D97939D5B8C2258041004441BB](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu.nsf/(documents)/8CB8A0D97939D5B8C2258041004441BB).

4. Ухвала колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційного суду Львівської області від 14 лютого 2014 року у справі № 1303/357/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37446772>.

5. Ухвала колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційного суду Полтавської області від 28 липня 2015 року у справі № 554/4084/15-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50339265>.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 / Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 664 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

8. Котубей І.І. Види підстав для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції / І.І. Котубей // Право і суспільство. – 2014. – № 6–1. – Ч. 2. – С. 337–342.

9. Сірий М.І. Система перегляду судових рішень в Україні : погляд у майбутнє / М.І. Сірий // Юридичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 112–115.

10. Гультай М.М. Виявлення та виправлення слідчих та судових помилок у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М.М. Гультай ; Харківський нац. ун-т внутріш. справ. – Х., 2008. – 20 с.

11. Богословская Л.А. Законность и обоснованность кассационного определения / Л.А. Богословская, В.М. Хотенец. – Х. : Харьковский юридический институт, 1977. – 39 с.

12. Кашка О.С. Повноваження суду апеляційної інстанції в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.С. Кашка. – К., 2013. – 279 с.

БЛОКІНЬ Р. М.,

кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри кримінального процесу
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.13

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАКЛАДЕННЯ ГРОШОВОГО СТЯГНЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті аналізуються норми кримінального процесуального законодавства щодо регламентації застосування грошового стягнення в кримінальному провадженні. Виявлено недоліки правового регулювання цього питання, запропоновано зміни та доповнення до Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: накладення грошового стягнення, імперативний метод правового регулювання, розмір грошового стягнення, штраф, неприбуття на виклик.

В статье анализируются нормы уголовного процессуального законодательства, регламентирующие применение денежного взыскания в уголовном производстве. Выявлены недостатки правового регулирования этого вопроса, предложены изменения и дополнения в Уголовный процессуальный кодекс Украины.

Ключевые слова: наложение денежного взыскания, императивный метод правового регулирования, размер денежного взыскания, штраф, неявка на вызов.

